

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Λειτουργική

Ενότητα 2: Γένεση και Πρώτη Εξέλιξη της
Χριστιανικής Λατρείας: Επιδράσεις της Εβραϊκής
λατρείας επί της Χριστιανικής και διαφοροποίηση
των δύο μορφών λατρείας

Γεώργιος Φίλιας
Θεολογική Σχολή
Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας

Περιεχόμενα ενότητας

Γένεση και πρώτη εξέλιξη της χριστιανικής λατρείας: σχέσεις εβραϊκής και χριστιανικής λατρείας, Επιδράσεις και διαφοροποίηση

A) Εισαγωγή στη σχέση Εβραϊκής και Χριστιανικής Λατρείας (1 από 2)

- Η αναγκαιότητα μελέτης της εβραϊκής λατρείας ως περιβάλλοντος γενέσεως της χριστιανικής (η χριστιανική Λατρεία δεν δημιουργήθηκε «εκ του μηδενός», αλλά εντός ενός συγκεκριμένου θρησκευτικού περιβάλλοντος).
- Η ιστορικολειτουργική επιστήμη δεν ερευνά πρωτογενώς την εβραϊκή λατρεία, αλλά χρησιμοποιεί τα πορίσματα των κλάδων της εβραϊκής θεσμολογίας, βιβλικής αρχαιολογίας και ερμηνείας της Παλαιάς Διαθήκης.
- Το βασικό ερώτημα που καλείται να διερευνήσει η ιστορικολειτουργική μελέτη της εβραϊκής λατρείας: εάν η χριστιανική Λατρεία αποτελεί απλή μετεξέλιξη της εβραϊκής, ή εάν διαφοροποιείται ριζικά από αυτήν.

A) Εισαγωγή στη σχέση Εβραϊκής και Χριστιανικής Λατρείας (2 από 2)

- Οι τρεις βασικοί παράμετροι της εβραϊκής λατρείας, οι οποίοι ενδιαφέρουν την ιστορικολειτουργική επιστήμη: οι εβραϊκές λειτουργικές παραδόσεις/ η λατρεία του ναού των Ιεροσολύμων/ οι προσευχές της Συναγωγής.
- Η θεολογική βάση (και προϋπόθεση) της μελέτης της εβραϊκής λατρείας: ο σεβασμός και η συμμετοχή στην εβραϊκή λατρεία του Κυρίου και των Αποστόλων.

Β) Βασικοί Όροι της Εβραϊκής Λατρείας που ενδιαφέρουν την Ιστορικολειτουργική Επιστήμη (Τα Λειτουργικά Βιβλία)

- «**Μίσνα**»: Συμπίλημα κανόνων (2^{ος} αι. π.Χ.) περί του τυπικού των θυσιών, των εορτών και των ευλογιών.
- «**Ταμούδ**»: Ερμηνείες επί της «Μίσνα»/ Δύο τα κέντρα ερμηνείας: Ιερουσαλήμ («ιεροσολυμιτικό Ταλμούδ», 5^{ος} - 4^{ος} αι. π. Χ.) και Βαβυλώνα («βαβυλωνιακό Ταλμούδ», 5^{ος} αι. π.Χ.).
- «**Σιντούρ**» ή «**Σεντέρ**»: βιβλίο ευχών (10^{ος} αι. μ.Χ., αλλά με υλικό αρχαιότατο).

Γ) Βασικοί Όροι της Εβραϊκής Λατρείας που ενδιαφέρουν την Ιστορικολειτουργική Επιστήμη (Οι Προσευχές)

- «**Τεφιλά**»: προσευχή στις ακολουθίες της Συναγωγής που αποτελείται από δεκαοκτώ «ευλογίες» (2^{ος} αι. π.Χ./ σε λειτουργική χρήση κατά την εποχή της Καινής Διαθήκης).
- «**Μπικρά χα-μαζόν**»: μία από τις σπουδαιότερες προσευχές κατά το δείπνο σε ημέρες εορτών (ενδιαφέρον για τη μελέτη του Μυστικού Δείπνου).
- «**Μπερακά**»: «ευλογία» ή «ευχαριστία»/ η βασικότερη μορφή προσευχής της εβραϊκής λατρείας.
- «**Σεμά Γισραέλ**»: η ομολογία πίστεως των Εβραίων/ αποτελείται από τρεις «ευλογίες», συνοδευόμενες από βιβλικούς στίχους.

Δ) Βασικοί Όροι της Εβραϊκής Λατρείας που ενδιαφέρουν την Ιστορικολειτουργική Επιστήμη (Ακολουθίες της Συναγωγής)

- «**Σα'ρίτ**»: πρωϊνή ακολουθία («σα'ρίτ λε Σαμπά»: η πρωϊνή ακολουθία του Σαββάτου).
- «**Μινχά**»: απογευματινή ακολουθία.
- «**Μα'αρίβ**»: βραδυνή ακολουθία.

Ε) Επιδράσεις της Εβραϊκής Λατρείας επί της Χριστιανικής (Ο Ναός και η Συναγωγή) (1 από 3)

- Ο ναός των Ιεροσολύμων: τόπος διδασκαλίας και προσευχής του Κυρίου.
- Τα μέλη της πρώτης Εκκλησίας ήσαν «καθ' ημέραν προσκαρτερούντες ομοθυμαδόν εν των ιερών» (Πρ. 2, 46)/ Ο ναός των Ιεροσολύμων μαρτυρείται ως ένα από τα κέντρα ζωής της πρώτης Εκκλησίας.
- Λκ. 24, 53: οι Μαθητές «ήσαν δια παντός εν τω ιερών αινούντες και ευλογούντες τον Θεόν»/ «αίνος» και «ευλογία»: τα πρώτα στοιχεία της χριστιανικής Λατρείας.
- Πρ. 3, 1: ο Πέτρος και ο Ιωάννης «ανέβαινον εις το ιερόν επί την ώραν της προσευχής την ενάτην».
- Πρ. 7, 48: η κριτική των Χριστιανών/ Διάκονος Στέφανος: «Ο Ύψιστος ουκ εν χειροποιήτοις ναοίς κατοικεί».

Ε) Επιδράσεις της Εβραϊκής Λατρείας επί της Χριστιανικής (Ο Ναός και η Συναγωγή) (2 από 3)

- Πρ. 2, 46: η χριστιανική Λατρεία στο ναό και η Λατρεία εκτός ναού: «ομοθυμαδόν εν των ιερών»- «κλώντες τε άρτον κατ'οίκον»/ Από τη λατρεία του ναού των Ιεροσολύμων, οι Χριστιανοί διατηρούν μόνο την προσευχή, αλλά όχι τις θυσίες (προβλέπονταν δύο φορές την ημέρα: πρωί και δειλινό), εφόσον η «κλάσις του άρτου» αποτελεί τη «θυσία» της χριστιανικής Λατρείας/ Εβρ.13, 10: «Έχομεν θυσιαστήριον εξ ου φαγείν ουκ έχουσιν εξουσίαν οι τη σκηνή λατρεύοντες».
- Μτ. 9, 13 και 12, 7: «έλαιον θέλω και ου θυσίαν»/ η προσφορά της καρδιάς είναι ανώτερη θυσία από την προσφορά θυσίας στο ναό.
- 70 μ.Χ.: τερματισμός της λατρείας στο ναό των Ιεροσολύμων/ Οι Συναγωγές καθίστανται ο τόπος λατρείας.
- Το λειτουργικό τυπικό στη Συναγωγή κατά τους χρόνους της Καινής Διαθήκης: τρεις ημερήσιες ακολουθίες (πρωινή, απογευματινή, βραδυνή).

Ε) Επιδράσεις της Εβραϊκής Λατρείας επί της Χριστιανικής (Ο Ναός και η Συναγωγή) (3 από 3)

- Συχνή υπήρξε η παρουσία του Κυρίου στις Συναγωγές (Μτ. 4, 23· Μκ. 1, 21· Λκ. 4, 15· Ιω. 6, 59).
- Λκ. 4, 16-21: λεπτομερής μαρτυρία περί της ακολουθίας στη Συναγωγή της Ναζαρέτ κατά το Σάββατο [βιβλικό ανάγνωσμα (το Ησ. 61, 1-2) και κήρυγμα επί του αναγνώσματος].
- Ο Απόστολος Παύλος μεταβαίνει στις κατά τόπους Συναγωγές για προσευχή (Δαμασκός, Αθήνα, Κόρινθος, Έφεσος, Σαλαμίνα Κύπρου, Ικόνιο).
- Ιακ. 2, 2 («Αδελφοί μου... εάν εισέλθη εις την συναγωγήν υμών ανήρ χρυσοδάκτυλος»): υπήρχαν «χριστιανικές συναγωγές»;/ Ο όρος δεν δηλώνει οίκημα, αλλά το γεγονός της λειτουργικής συνάξεως των Χριστιανών.

ΣΤ) Επιδράσεις της Εβραϊκής Λατρείας επί της Χριστιανικής (Από το Εβραϊκό Σάββατο στη Χριστιανική Κυριακή) (1 από 2)

- Σάββατο: η κατ' εξοχήν εορταστική ημέρα της εβραϊκής λατρείας/ η μετά την έκτη ημέρα της δημιουργίας: ο Θεός «κατέπαυσε» από το δημιουργικό Του έργο (Γεν. 2, 2 και 3· Εξ. 20, 11).
- Μτ. 12, 1-15: η κριτική του Κυρίου περί της απολυτοποίησης του Σαββάτου.
- Μτ. 2, 27-28: «Το Σάββατον δια τον άνθρωπον εγένετο, ουχ ο άνθρωπος δια το Σάββατον· ώστε κύριός εστιν ο Υιός του ανθρώπου και του Σαββάτου».
- Κριτική και από τον Απόστολο Παύλο: το Σάββατο είναι «σκιά των μελλόντων» (Κολ. 2, 16-17).

ΣΤ) Επιδράσεις της Εβραϊκής Λατρείας επί της Χριστιανικής(Από το Εβραϊκό Σάββατο στη Χριστιανική Κυριακή) (2 από 2)

- Ισχυρή η κριτική των Εβραίων κατά των Χριστιανών για την μή τήρηση του Σαββάτου [βλ. Ιουστίνου, Φιλοσόφου και Μάρτυρος (2^{ος} αι. μ.Χ.), *Διάλογος προς Τρύφωνα*, 10, 3, ΒΕΠΕΣ 3 , 1955, σ. 217 (22-25)].
- Κυριακή, «η μία των σαββάτων»: ημέρα Αναστάσεως του Κυρίου και εμφανίσεώς Του στους Μαθητές.
- Α' Κορ. 16, 2: η πραγματοποίηση της «λογείας» κατά τη «μία των Σαββάτων» σηματοδοτεί την υποκατάσταση του Σαββάτου από την Κυριακή ως ημέρα Λατρείας του Θεού/ Ο «σαββατισμός» αντικαθίσταται από την «ημέρα του Κυρίου».

Ζ) Επιδράσεις της Εβραϊκής Λατρείας επί της Χριστιανικής (Το Πάσχα και η Πεντηκοστή) (1 από 2)

- Πάσχα και Πεντηκοστή: οι δύο σημαντικότερες εβραϊκές εορτές.
- Η χριστιανική Εκκλησία υιοθετεί τους εορτολογικούς όρους, αλλά επαναπροσδιορίζει το εορτολογικό τους περιεχόμενο.
- Το Πάσχα στην εβραϊκή λατρεία της εποχής του Χριστού: μαρτυρίες από τα βιβλία του Έσδρα και του Β' Χρονικών (Β' Παραλειπομένων: περιγράφονται οι πασχάλιοι εορτασμοί επί βασιλείας Εζεκία και Ιωσία)/ οι πασχάλιοι εορτασμοί άρχιζαν την 14η του μηνός Νισάν και διαρκούσαν οκτώ ημέρες [ενιαίος εορτασμός δύο εορτών: του Πάσχα (Πεσάχ) και των Αζύμων (Χάγκ χα-μαζότ)].
- Οι μαρτυρίες περί του εβραϊκού Πάσχα στην Καινή Διαθήκη: το κέντρο βάρους τίθεται στο «καινούργιο Πάσχα» των Χριστιανών/ Α' Κορ. 5, 7-8/ Ιουστίνος, ο Φιλόσοφος και Μάρτυρας: ερμηνεύει τα τελετουργικά στοιχεία του εβραϊκού πασχάλιου εορτασμού με άξονα το Χριστό.

Ζ) Επιδράσεις της Εβραϊκής Λατρείας επί της Χριστιανικής (Το Πάσχα και η Πεντηκοστή) (2 από 2)

- Μελίτων Σάρδεων (160 - 179 μ.Χ.): με το έργο του Περί Πάσχα αναλύει τη σχέση του χριστιανικού με το εβραϊκό Πάσχα.
- Εβραϊκή Πεντηκοστή: Εξ. 23, 16 (εορτή του «θερισμού των πρωτογεννημάτων»)/ πενήντα ημέρες μετά από το Πάσχα/ Η παράδοση των Εσσαίων και των Ιωβηλαίων τονίζει την έννοια της εορτής της Πεντηκοστής ως αναμνήσεως της παραδόσεως του νόμου στο Σινά.
- Τελετουργικό της εβραϊκής Πεντηκοστής: προσκυνηματική εορτή/προβλεπόταν λειτουργική προετοιμασία στις Συναγωγές κατά το Σάββατο που προηγείτο (βιβλικά αναγνώσματα και Ψαλμοί).
- Η σχέση της Θεοφάνειας στο Σινά (εβραϊκή Πεντηκοστή/ παράδοση του Νόμου) με την Επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος (χριστιανική Πεντηκοστή/ γενέθλιος ημέρα του «νέας Διαθήκης»).
- Η σχέση των δύο εορτών που φέρουν το ίδιο όνομα: η χριστιανική Πεντηκοστή είναι η «νέα διαθήκη με μεσίτη τον Ιησού Χριστό» (Εβρ. 12, 24).

Η) Επιδράσεις της Εβραϊκής Λατρείας επί της Χριστιανικής

(Η Λειτουργική Χρησιμοποίηση του Ψαλτηρίου)

- Ψαλμοί: το σημαντικότερο τμήμα της εβραϊκής λατρείας (εντάσσονταν κυρίως στις καθημερινές ακολουθίες του ναού).
- Η βάση για την ένταξη των Ψαλμών στη Λατρεία της Εκκλησίας: η χρησιμοποίηση ψαλμικών στίχων από τον Κύριο και τους Μαθητές/ ψαλμικοί στίχοι περιλαμβάνονται στη δοξολογική απάντηση της Θεοτόκου προς την Ελισάβετ, στον ύμνο του Ζαχαρίου και στην αναφώνηση του Συμεών/ ψαλμικούς στίχους χρησιμοποιεί ο απ. Παύλος, ο αδελφόθεος Ιάκωβος και ο απ. Πέτρος (στα αντίστοιχα καινοδιαθηκικά κείμενα).
- Οι Ψαλμοί υπήρξαν οι πρώτοι (οι αρχαιότεροι) ύμνοι της χριστιανικής Λατρείας/ Εφ. 5, 19: «λαλούντες εαυτοίς ψαλμούς και ύμνους και ωδαίς πνευματικάς, άδοντες και ψάλλοντες τη καρδιά τω Κυρίω».
- Η «χριστολογικοποίηση των Ψαλμών»: η ερμηνεία των Ψαλμών από τη χριστιανική Εκκλησία με βάση το πρόσωπο του Χριστού.

Θ) Επιδράσεις της Εβραϊκής Λατρείας επί της Χριστιανικής

(Η Λειτουργική Χρησιμοποίηση του Θυμιάματος)

- Το θυμίαμα αποτελούσε σημαντικό στοιχείο της εβραϊκής λατρείας/ Το τελετουργικό ήταν αυστηρά καθορισμένο.
- Η χρησιμοποίηση του θυμιάματος στη χριστιανική Λατρεία μαρτυρείται στα τέλη του 4^{ου} μ.Χ. αι. (Αποστολικές Διαταγές)/ Η αιτία της ελλείψεως μαρτυριών περί θυμιάματος κατά τους τρεις πρώτους αιώνες: η ανάγκη αποστασιοποίησης της χριστιανικής Λατρείας από την εθνική χρήση θυμιάματος.
- Η συμβολική έννοια του θυμιάματος: απεικονίζει την πορεία της προσευχής προς τον Θεό.

Ι) Επιδράσεις της Εβραϊκής Λατρείας επί της Χριστιανικής (Τα Εγκαίνια των Ναών)

- Στην εβραϊκή λατρεία προβλεπόταν ειδική τελετή καθαγιασμού του θυσιαστηρίου του ναού/ ο αρχαιότερος καθαγιασμός: από τον Ιακώβ, ο οποίος καθαγιαίνει το πέτρινο θυσιαστήριο επιχέοντας έλαιο (Γεν. 28, 18).
- Αυτή ήταν η διαδικασία εγκαινίων (καθαγιασμού) του ναού από τον Σολομώντα και τον Ιούδα Μακκαβαίο.
- Η χριστιανική Λατρεία παρέλαβε τη συγκεκριμένη τελετουργική διαδικασία των εγκαινίων/ Ευσέβειος Καισαρείας: η αρχαιότερη μαρτυρία εγκαινίων ναών.
- Η «θυσία» που προβλεπόταν κατά τα εγκαίνια θυσιαστηρίων στην εβραϊκή λατρεία υποκαταστάθηκε από την επιτέλεση της Θείας Ευχαριστίας κατά τα εγκαίνια του χριστιανικού θυσιαστηρίου.

ΙΑ) Επιδράσεις της Εβραϊκής Λατρείας επί της Χριστιανικής (Τα Βιβλικά Αναγνώσματα)

- Η ανάγνωση της Βίβλου: βασικό στοιχείο των ακολουθιών της Συναγωγής/ γινόταν με λαμπρό τρόπο (λιτανευτική μεταφορά του βιβλίου και απόδοση τιμής προς το βιβλίο).
- Η ανάγνωση τμήματος της προφητείας του Ησαΐα από τον Κύριο στη Συναγωγή της Ναζαρέτ υπήρξε το προοίμιο για τη χρήση των βιβλικών αναγνωσμάτων στην πρωτοχριστιανική Λατρεία.
- Μετάφραση των Ο': σημαντική συμβολή στη χρησιμοποίηση των βιβλικών αναγνωσμάτων στη Λατρεία.

ΙΒ) Επιδράσεις της Εβραϊκής Λατρείας επί της Χριστιανικής (Ο Τρόπος Απαγγελίας των Λειτουργικών Προσευχών)

- Οι Εβραίοι προσεύχονταν κατά τρόπο έκφωνο και εμμελή (μοναδική εξαίρεση: μία προσευχή του θυμιάματος).
- Εμφανής η επίδραση επί του τρόπου αναγνώσεως των ευχών στη χριστιανική Λατρεία: ο Κύριος «ευχαριστεί» κατά το Μυστικό Δείπνο (προφανώς η «ευχαριστία» αυτή είναι εις επήκοον των παρισταμένων).

ΙΓ) Επιδράσεις της Εβραϊκής Λατρείας επί της Χριστιανικής (Οι Ώρες της Προσευχής και Λοιπά Στοιχεία)

- Δύο εβραϊκές παραδόσεις περί προσευχής κατά την εποχή του Κυρίου: η πρώτη προέβλεπε καθημερινώς δύο προσευχές (Δευτερονόμιο) και η δεύτερη τρεις (βιβλίο του Δανιήλ)/ Η παράδοση περί δύο προσευχών σχετιζόταν με την παράδοση περί δύο καθημερινών θυσιών (πρωί και δειλινό).
- Ο Κύριος και οι Απόστολοι σέβονται τις ώρες της προσευχής στην εβραϊκή λειτουργική παράδοση.
- Η χριστιανική Λατρεία υιοθέτησε την παράδοση περί τριών καθημερινών προσευχών (μαρτυρία της *Διδαχής των Δώδεκα Αποστόλων*, αρχές 2^{ου} μ.Χ. αι.).
- Λοιπά στοιχεία επιδράσεων της εβραϊκής επί της χριστιανικής Λατρείας: Αμήν/ Αλληλούια/ έναρξη λειτουργικής ημέρας από το απόγευμα της προηγούμενης.

ΙΔ) Η Διαφοροποίηση της Χριστιανικής από την Εβραϊκή Λατρεία

- Ιω. 4, 24: «Πνεύμα ο Θεός και τους προσκυνούντας αυτόν εν πνεύματι και αληθεία δει προσκυνείν».
- Η ερμηνεία της «Λατρείας εν πνεύματι και αληθεία»: αντίθεση με την τυπολατρία του εβραϊσμού/ αποκάλυψη της διδασκαλίας περί αληθινού Θεού/ εισαγωγή στο πνευματικό πλαίσιο της χριστιανικής Λατρείας/ οι σωτηριώδεις ανθρωπολογικές προεκτάσεις.

Τέλος Ενότητας

Γένεση και Πρώτη Εξέλιξη της Χριστιανικής
Λατρείας: Επιδράσεις της Εβραϊκής Λατρείας επί
της Χριστιανικής και Διαφοροποίηση των Δύο
Μορφών Λατρείας

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών 2015.
Γεώργιος Φίλιας. «Λειτουργική. Γένεση και Πρώτη Εξέλιξη της Χριστιανικής
Λατρείας: Επιδράσεις της Εβραϊκής λατρείας επί της Χριστιανικής και
διαφοροποίηση των δύο μορφών λατρείας». Έκδοση:1.0. Αθήνα 2015.
Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:
<http://opencourses.uoa.gr/courses/SOCTHEOL101/>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

